

Kui kirjakeel alles algab

Heinike Heinsoo
heinike.heinsoo@ut.ee

Jänedal 18.11.2016

Uued kirjakeeled

- 19.-20.sajandil hakkasid arenema: eesti, soome
- 1930ndatel Venemaal – vepsa (35 väljaannet), isuri (32 õpikut); karjala
- 20.12.1937 Leningradi oblastikomitee seadusprojekt kõigi rahvuskoolide kiireks reorganiseerimiseks „tavalist tüüpi nõukogude koolideks“. Teostus 1938.aasta alguseks!

Liivi kirjakeel

- Liivi keel on üle elanud kolm erinevat kirjaviisi

- Murde valik: idaliivi – lääneliivi.

1921 „Esimene Liivi Lugemik“, idaliivi roll juhtiv.

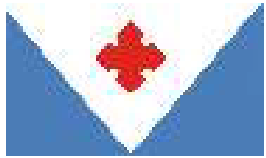
Uudissõnad – vanade sõnade kasutuselevõtmine, uute tüvede loomine, tähendusväljade laienemine, sõnade liitmine, tuletusliidete abil tuletamine (1930ndatel produktiivne).

Foneemide märkimisel on kirjakeele ortograafias alustatud foneetilisest märkimispõhimõttest ja kirjakeele arenemisel liigunud kasutajate oskusi arvestava kasutamismugavuse suunas (Ernstrait 180)

Võru kirjakeel

- Standardiseerimise algetapil sai proovikiviks kirjaviisi küsimus.
- Opositsioon: vana võru keel – nivelleerunud lõuna-eesti keskmine keelekiju, mis lähemal kunagisele Tartu kirjakeelele Võru murdeala suur, selles erijooni.
- Kirjaviis lihtsustunud – märke soovitatakse kasutada vaid siis, kui eristavad tähendust.
- Kõrisulghääliku märkimine (q, ülakome), mittemärkimine, palatalisatsiooni märkimine (mujal kui *i, j* ees.. Kõrget õ-häälikut (*y*) märgitakse tavalise õ-ga, kuna see ei erista tähendust.
- Liitumise ja tuletamisega uute sõnade loomine: *teedüstü* 'fail' ...

Vepsa kirjakeel

- Vanimad külestähendused 19. sajandi algusest.
- 1932 loodi ladinatähestikuline kirjakeel, mille aluseks sai keskmurre, hääbus.
- 1937. aastal katsetati vepsa keele kirjutamist kirillitsaga, aga ka see ei levinud.
- Uuesti hakati vepsa kirjakeelt elustama 1990. aasta paiku. Zaitseva, Mullonen, Strogalčikova, Vinokurova... u raamatut

Inarisaame kirjakeel

- E.W.Borgi tõlgitud aabits, katekismus 1859. Praegune: Erkki Itkose juhtimisel.
- Põhikoolis õpetati aastast 1979
- Erkki Itkonen on toimetanud neljaosalise teadusliku inarinsaame keelen sõnaraamatu ja Pekka Sammallahti soome-inarinsaame sõnaraamatu praktiliseks kasutamiseks.
- Superprofid asjal. 2015 Annika Pasanen, diss.

Isuri kirjakeel

- 1932-1937 32 õpikut 1.-4.klass.
- Junus jt repressseeriti. Määrus rahvuslike koolide ümberkorraldamise kohta "tavalist tüüpi koolideks" dets 1937. 1.01.1038 jõustus
- Alamluuga ja soikkola murre
- 2000ndatel väljaanded lastele

Läänemeresoome kirjakeelte probleemid

- 1.etapis – murdetausta valik

Ortograafia!

- Murdetaust – vps, karjala, lüüdi; vadja;
- Grafeemisüsteem lihtsustub – märgitakse olulist.
- Läänemeresoome keelte ortograafia põhimõtted; foneetiline; ajalooline; morfoloogiline.

Einar Haugen ja kirjakeele etapid

2. etapp - keele kodifitseerimine, sõnaraamatute ja grammatikate koostamine, ortograafia.
- 3. etapp - keele arendamine selliseks, et see suudaks täita erinevaid funktsioone. Selle jaoks laenatakse, luuakse uusi sõnu oma keele põhjal
- 4. etapp - valitud normi vastuvõtmine kollektiivi poolt

Kirjakeelte teke, areng

- 1980ndate lõpus ja 1990ndate alguses: kakskeelsus viib poolkeelsuseni jne.
- 1990ndate keskpaik – juurte otsimine, rahvusliikumine levib rahvatantsust ja –laulust kaugemale.
- Rahvuskirjakeelte arendamine, konfliktid murrete vahel, ortograafia lihtsustumine jne.

Lingvistide suhtumine kaduvasse keelde

- Keelevahetus on loomulik nähtus, lingvist ei sekku
(Edwards 1994, 2002)
- Kuni täieliku kadumiseni tule keelt korralikult dokumenteerida, sekkuda ei tohi (Ladefoged 1992, Dixon 1997, Newman 2003)
- Uurija peab andma oma panuse selle heaks, et keelt säilitada (Fishman 1991, 2001; Dorian 1993, Romaine 2000).

Konkova see on vadja "kirjakeele sünd"?

- 2003, 2004 Mehmet Muslimov Водские сказки «Vadđa kaazgõt»
- 2009 Vad´d´daa rahvaa juutut ja kaazgat (Konkova)
- Murded segi
- c vad´d´da cylä

Njuu (khoisan)

9 06.2015, Sheena Shah , Cape Town i ülikool
„Challenges in establishing the Njuu
orthography“ Lõuna-Aafrika. Northern Cape
3 , kirjaoskamatud; Oulma Geelmeid – koos
lapselapsega.

3 njuud iseloomustab

- Pole ühtegi täiesti kompetentset njuu keele kõnelejat *njuu*. Üle 80, rääkisid lapsepõlves.
- Kirjaoskamatud
- Afrikaans – suhtluskeel, viimaste kõnelejate esimene keel. Koolihariduse keel- uue kirjakeele aluseks

Originaallooming

- Vad´d´da kraazgõttava cirja, Kuznetsova, Jefimova, Muslimov 2012
- Vad´d´da päivyzikko 2011
- Y, c , kattila morfoloogia

Keelekursused

Ämmesse vunukkassaa

paradigmast mängudeni ja tagasi

- 2010–2013 Inkerin kulttuuriseura, ministeriö
- 2014 Tartu Ülikool
- 2015–2016 Koneen Säatiö (Фонд Коне)
- 2015 Heinike Heinsoo

«Vad´d´da sõnakopittõja»

2016 "Päivezikko-lukõmikko"

Vadja keele grammatikad

- 1856 Ahlqvist – Kattila murdel
- 1948, 1966 Arsite Kattila murdel
- Rozhanskyi, Markus (venekeelne)
Sovremennyyi russki jazyk – Liivtšsülä-Luutsa murdel
- 2014 vad'd'daa tšeelee sõnatširja

Vadja murdeerinevused

- Kattila: *jalka, kahz jalkaa*
- Liivčülä-Luutsa: *jalkõ, kahz jalka*
- Jõgõperä: *jalk, kahz jalka*

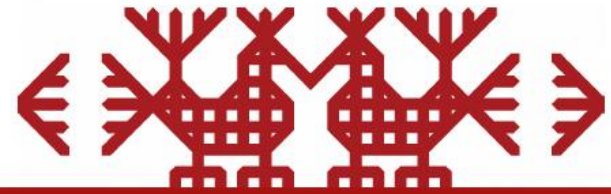
Heinike Heinsoo

VAD'D'A
sõnakopitõja

ÄMMESSE VUNUKKASSAA

Oleme ajast ees!

2015: в Бoливии проект Indigenous Language –
a **Precious Legacy from grandparents to
grandchildren in Rural Communities**

Põlisrahvaste keel – väärtuslik pärand
vanavanematelt lastelastele maaühiskonnas.

Tandem 9 erinevas kogukonnas

repu

Saappöngad

mato

kaatsad

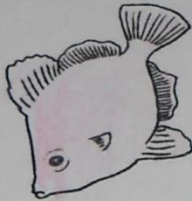
karu

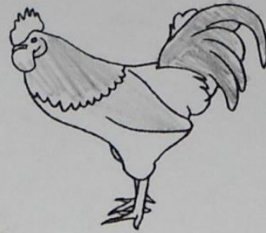
luikkõ

vüü

luikkõ

Pekko

nton

Ol'a

Kiko

Tepo

o

o

koto

on

tšüla

ssa

tševää

tšezä

appoo

kotoontõ

õõmme

õõražiil

enne

tte

süüs

Jämjä

oomnis

ino

juvnaa

kaugas

Vazu

akkunalla

[Aavik 1924, lk. 20]: eestlane võib samahästi mõniseda vajalikku tüvisõna rohkem ära õppida ning ainus mure on puuduvad sõnad luua.

Vadja koha pealt, kus sõnavara nagunii piiratud, peaks UUTE sõnade propageerimine olema sama KERGE/RASKE kui keele propageerimine üldse.

Registrite puudumine

- Aavik: kultuurkeel
- Vadja: sittanužnikka, sittõ,

”Purism”

- Vene laenud: zveeri, žiivatta,
- Vad´d´da rahvaa loomõ on karu
- Päivüzikko
- Čirjazikko

Isä meije 2015

